

Тому Койеунен (Tomi Koivunen)

*Финляндия, г. Турку,
Туркуский университет*

KOODINVAIHDON KIELIOPPIA UDMURTINKIELISESSÄ PUHEESSA SEKÄ ILMIÖN SOSIAALISTA TAUSTAA

Аннотация. В статье рассмотрены примеры переключения кодов в удмуртском языке, основное внимание уделяется морфологическим аспектам. Материал, анализируемый автором, собран им в 2015 году в г. Ижевск у носителей удмуртского языка.

Ключевые слова: удмуртский язык, переключение кодов, грамматика, русско-удмуртские контакты.

1. Johdanto

Udmurtin kieltä puhuu vuoden 2010 Venäjän väestönlaskun mukaan 324 338 ihmistä, joista käytännössä kaikki ovat vähintään kaksikielisiä ja puhuvat myös venäjää. Udmurtilla on virallisesti tasa-veroinen asema venäjän kanssa Udmurtian tasavallassa, mutta todellisuudessa venäjä on etenkin kaupunkiympäristössä sekä hallinnollisissa yhteyksissä, koulutuksessa ja mediassa selvästi dominoiva kieli. Udmurtti on vähemmistökieli myös nimikkotasavallassansa, mikä aiheuttaa otolliset edellytykset koodinvaihdolle, jolla tarkoitan tässä artikkelissa kahden tai useamman kielen vaihtelua samassa keskustelussa. Keskustelun matriisikieli (termistä ks. luku 3) on tässä tutkimuksessa udmurtti. Toisena kielenä eli upotettuna kielenä toimii lähes poikkeuksetta venäjä.

Dominoivan asemansa takia venäjä on vaikuttanut udmurttiin monilla kielentasoilla: vaikutukset ulottuvat fonetiikasta syntaksiin ja erityisesti sanastoon. Käsittelen lainasanastoa ja koodinvaihtoa saman jatkumon kahtena vaiheena. Venäläistä sanastoa analysoitaessa on usein hankala todeta yksiselitteisesti, mitkä tapaukset ovat vakiintu-

neita lainasanoja ja mitkä koodinvaihtoa. Tästä syystä olen soveltanut Carol Myers-Scottonin (1993) menetelmää (ks. luku 3), jossa otetaan huomioon sanojen esiintymistaajuus. Menetelmä on kaikkea muuta kuin aukoton, mutta se antaa riittävästi osviittaa tämän tutkimuksen tekemiseen. Käyttämäni teoria ammentaa muutoinkin enimmäkseen Myers-Scottonin (mt.) esittämästä matriisikielikehysmallista, jonka pääkohdat esittelen luvussa 3.

Koska venäjän kieli on läsnä jokaisen udmurtinpuhujan elämässä, eronteko lainasanaston ja koodinvaihdon välillä on erityisen hankalaa. Voihan kuka tahansa udmurtinpuhujaa käyttää koska tahansa mitä tahansa venäjänkielistä sanaa tai ilmaisua ja tulla tällöin ymmärretyksi erittäin suurella todennäköisyydellä. Vallitsevasta tilasta poikkeava nähdäkseni kolme hyvin pientä ryhmää: 1) venäjän kielen ulottumat-
tomissa kasvaneet, usein alle kouluikäiset lapset, joitten kotona ja elinympäristössä on puhuttu udmurtia mutta ei venäjää¹; 2) ulkomaa-
laiset, jotka ovat oppineet jossakin yhteydessä, esim. yliopistossa, udmurtia mutteivät venäjää; 3) mahdollisesti jotkut maaseudun van-
hukset, jotka eivät ole tottuneet käyttämään venäjää vaan (lähes) pelkästään udmurtia. Tutkijat ovat sitä mieltä, että kieltenvälinen koodinvaihto ei ole sattumanvaraista kielten sekasotkua missään tapauksessa vaan että koodinvaihdon esiintymiseen pätee universaaleja sääntöjä. Tämä artikkeli haastaa joitakin universaaleiksi esitettyjä rajoitteita.

Tavallisesti koodinvaihtoon ja muihin kielikontakti-ilmiöihin suhtaudutaan kielteisesti. Sekä tutkijat että kielenkäyttäjät ovat etenkin aiemmin pitäneet koodinvaihtoa kielitaidottomuuden merkinä. Kontaktikielitieteen kehittymisen seurauksena suhtautuminen koodinvaihtoon on jonkin verran muuttunut tutkijoitten keskuudessa. Onkin ristiriitaista, että samaan aikaan kuin monikielisyysden kiistattomia etuja korostetaan, yksikielisyys säilyy ihanteena. Vaikka koodinvaihto viittaa usein heikkoon kielitaitoon etenkin kieltenopetustilanteessa, joskus monikielinen kommunikaatiostrategia voi olla jopa välttämätön

---

¹ Tähän ryhmään kuuluvat myös Venäjän ulkopuolella kasvaneet udmurtit, joitten vanhemmat ovat puhuneet heille udmurtia mutteivät venäjää.

[Kalliokoski 2009a: 9–10; Kalliokoski 2009b: 313–314]. Esimerkiksi Venäjällä koodinvaihto nähdään usein yhä yksinomaan kielteisenä ilmiönä ja kieliopin tuhoajana. Kuitenkin Venäjälläkin jotkut tutkijat pyrkivät nykyään selittämään koodinvaihtoa esimerkiksi puhestrategioitten pohjalta ja hyväksyvät sen, että koodinvaihtajalla on usein moitteeton kielitaito kummassakin koodinvaihtoon osallistuvassa kielessä [Gavrilova 2014: 6–7].

Tämä artikkeli pohjautuu pro gradu -tutkielmaani [Koivunen 2019]. Äänitin sitä varten noin tunnin mittaisen keskustelun Udmurtian pääkaupungissa Ižkarissa keväällä 2015. Äänityksessä puhuu lisäksi neljä äidinkielistä äänityshetkellä noin 20-vuotiasta udmurttilaisen filologian opiskelijaa, ja keskustelun matriisikieli on udmurtti. Pysin saamaan informanttini puhumaan pääasiassa keskenänsä ja puhumaan itse vain tarpeen vaatiessa. Itse tuottamaani udmurttia en ymmärrettävistä syistä käsittele.

2. Koodinvaihto ja lainaaminen jatkumon osina

Käsittelen tässä tutkimuksessa koodinvaihtoa lainasanana vakiintumisen edellytyksenä paitsi nykyaikaisten kulttuurilainojen osalta, joita voidaan lainata valtakielestä vähemmistökieleen suoraan ilman varsinaista koodinvaihtojaksoa. Toisin sanoen lopullisen lainanottajakielen puhujat alkavat perinteisissä tapauksissa käyttää ensin satunnaisesti lopullisen lainanantajakielen sanaa (tai muuta kielenainesta), joka vähitellen vakiintuu osaksi lainanottajakielen puhujien mentaalileksikkoon (tai -morfologiaa ym.). Lainasana on siis lekseemi, jota kuka tahansa kielenpuhujia voi käyttää, erotuksena koodinvaihdosta, johon kykenevät vain koodinvaihtotapausten upotettua kieltä osaavat [Haspelmath 2009: 40]. Kun käytännössä koko kieliyhteisö on kaksikielinen, kuten tämän tarkastelun kontekstissa, koodinvaihdon erottaminen lainasanastosta ei ole niin yksiselitteistä. Tällöin sanan esiintymistäajuutta voidaan pitää kriteerinä: jos sana esiintyy jatkuvasti matriisikielen puhujien puheessa, sitä voidaan perustellusti pitää lainasanana, mutta jos se esiintyy vain hyvin satunnaisesti, se on

koodinvaihtoa, etenkin jos tarkoitteelle on olemassa sana matriisikielissä. Selvien tapausten välissä on luonnollisesti laaja harmaa alue.

Myers-Scotton [1993: 165] pitää luotettavimpana erottamisen kriteerinä sanojen esiintymistäajuutta. Hän on itse käyttänyt vakiintuneen lainasanan rajana kolmea esiintymää: jos sana esiintyy kerran tai kahdesti, sitä on pidettävä koodinvaihtona, jos taas useammin, se on jo lainasana. Myers-Scottonin tutkimuksissansa käyttämä aineisto on ollut huomattavasti suurempi kuin oma aineistoni. Olen silti päätenyt epäselvissä tapauksissa samaan kolmen esiintymän rajoitukseen, sillä vaikuttaa siltä, että yksi koodinvaihtoesiintymä laukaisee helposti seuraavan, jolloin samaa sanastoa saattaa esiintyä helposti lähekkäisissä koodinvaihtotapauksissa.

Etenkin vanhemmassa kielikontaktitutkimuksessa koodinvaihdoksi on laskettu ainoastaan yhtä sanaa laajemmat upotetun kielen esiintymät. Tällöin kaikkea yksisanaista koodinvaihtoa on pidetty lainaamisena, vaikkei kyseistä sanaa esiintyisi koskaan toiste matriisikielen seassa. Merkittävänä on pidetty sanan sovittamista matriisikielen fonotaksiin, vaikka vakiintuneittenkin lainasanojen integraatioaste vaihtelee täysin mukautetusta täysin mukauttamattomaan [Myers-Scotton 1993: 167; Nurmi 2009: 192]. Käytössä on ollut myös termi *tilapäinen laina* [esim. Kovács 2009], joka sijoittuu lainasanan ja koodinvaihdon väliin, mutta kyseinen termi ei sovi käyttämäni teoriaan.

3. Matriisikielikehysmalli

Käytän tutkimukseni teoreettisena pohjana matriisikielikehysmallia, jonka Myers-Scotton esittelee teoksessansa *Duelling Languages: Grammatical Structure in Codeswitching* [1993]. Iästänsä huolimatta teos on klassikko, johon erittäin useat kielikontaktitutkijat ovat viittaneet jo lähes kolmen vuosikymmenen ajan. Ennen matriisikielikehysmallia koodinvaihtoa oli tarkasteltu enimmäkseen sosiolingvistiikan kannalta. Myers-Scottonin malli ottaa huomioon koodinvaihdon ”kieliopin” ja rakenteen, joita tarkastellaan ennen kaikkea morfologisin perustein (Myers-Scotton 1993: vii]. Jotkut tutkijat ovat erottaneet toisistansa *koodinvaihdon* ja *koodiensekoituksen*, mutta Myers-Scot-

tonin mukaan [1993: 24] eronteko aiheuttaa ainoastaan tarpeetonta hämmennystä. Esittelen tässä luvussa matriisikielikehysmallin tarpeellisimmilta osin. Olen käsitellyt mallia perusteellisemmin pro gradu -tutkielmassani [11–22]. Varsinaisen koodinvaihdon rakenteen tutkimisen lisäksi testasin gradussani, miten hyvin matriisikielikehysmallin universaalit pitävät paikkansa udmurtilais-venäläisessä kontekstissa.

Matriisikielikehysmallissa koodinvaihtoon osallistuvat kielet jaetaan *matriisikieleen* (engl. *matrix language*, ML) ja *upotettuun kieleen* (engl. *embedded language*, EL). Matriisikieli muodostaa teorian nimen mukaisesti ikään kuin morfosyntaktisen kehyksen, jonka sisällä esiintyy koodinvaihtotapauksissa upotetun kielen saarekkeita. Toisin sanoen matriisikieli on keskustelun pääkieli, kun taas upotetun kielen rooli on vähäisempi. Karkeistaen voidaan ajatella, että matriisikieli on keskustelun kielistä se, jonka morfeemeja keskustelu sisältää enemmän. Määritelmä ei ole aukoton, sillä jos koodinvaihtoon osallistuu kaksi typologisesti erilaista kieltä, joista toinen on vaikkapa analyttinen ja toinen agglutinoiva, agglutinoivan kielen morfeemeja esiintyy todennäköisesti joka tapauksessa enemmän. Tällöin erikielisten sanojen lukumäärä on luotettavampi matriisikielen määrittämisen mittari (Myers-Scotton 1993: 67–68). Tämän tutkimuksen aineistossa esiintyvät kielet ovat (pääasiassa) udmurtti ja venäjä, jotka molemmat ovat varsin agglutinatiivisia. Laskemattakin on selvää, että udmurtti on aineiston pää- eli matriisikieli. Koodinvaihtoon osallistuvista kielistä – kahdesta tai useammasta – vain yksi voi olla matriisikieli [Myers-Scotton 1993: 75].

Matriisikielikehysmalli on tieteen luonteen mukaisesti saanut myös jonkin verran kritiikkiä osaksensa. En ryhdy käsittelemään sitä tässä, mutta Myers-Scotton [1993] tuo mallin heikkouksia esiin itse. Samoin toinen merkittävä koodinvaihdon tutkija Pieter Muysken [2000: 18] ei niele kaikkea, mitä käyttämäni malli sisältää. Tiivistetyn esityksen kritiikistä voi lukea myös pro gradu -työstäni [21–22].

3.1. Koodinvaihdon rakenteelliset tapaukset

Matriisikielikehysmallissa koodinvaihto jaetaan kolmeen luokkaan koodinvaihtokonstituentin rakenteen perusteella. Tässä alaluvussa esittelen tapaukset lyhyesti. Jako on peräisin Myers-Scottonilta [1993: 77–78].

1. luokka: ML + EL -sekakonstituentit. Nämä koostuvat (kaksikielisessä koodinvaihdossa) molempien kielten morfeemeista. Prototyyppisin tapaus on yksi upotetun kielen lekseemi muuten matriisikielisessä ympäristössä. Jos ML + EL -sekakonstituentti sisältää useampia morfeemeja upotetusta kielestä, ne noudattavat matriisikielen kielioppia, esimerkiksi sanajärjestystä.

2. luokka: ML-saarekkeet. Nämä sisältävät ainoastaan matriisikielen morfeemeja. ML-saarekkeet ovat keskustelun perustapaus, jos sellaisena pidetään keskustelun yksikielisyyttä. Tämän tutkimuksen aineistossa yksikieliset udmurtinkieliset osuudet ovat ML-saarekkeita.

3. luokka: EL-saarekkeet. Nämä sisältävät ainoastaan upotetun kielen morfeemeja. Tämän tutkimuksen aineistossa ne venäjää sisältävät osuudet, jotka noudattavat venäjän kielioppia, ovat EL-saarekkeita.

Jako perustuu siihen ajatukseen, että koodinvaihtoon osallistuvat kielet eivät ole yhtä aktivoituneita puhujan päässä. Aktiivisempi on matriisikieli, jonka rooli on sillä tavoin dominantimpi, että ML-saarekkeita esiintyy EL-saarekkeita ja ML + EL -sekakonstituentteja enemmän [Myers-Scotton 1993: 47].

3.2. Matriisikielihypoteesi

Matriisikielihypoteesin pohjana toimii kaksi rajoitetta: 1) morfeemijärjestysperiaate ja 2) systeemimorfeemiperiaate. Morfeemijärjestysperiaatteen mukaan pintatason morfeemijärjestyksen tulee olla matriisikielen mukainen. Jos järjestykset eivät kohtaa matriisi- ja upotekielessä, matriisikielen järjestys voittaa. Systeemimorfeemiperiaatteen mukaan kaikkien syntaktisesti relevanttien systeemimorfeemien tulee tulla matriisikielestä [Myers-Scotton 1993: 7, 83].

Seuraavat ominaisuudet erottavat systeemi- ja sisältömorfeemit toisistansa: [+/-kvantifikaatio], [+/-temaattisen roolin määrittäjä] ja

[+/-temaattisen roolin vastaanottaja]. Kvantifikaatio kattaa teoreettis-semanttisessa mielessä ”kvantifikaatiivisesti” käyttäytyvät kategoriat, joita ovat Myers-Scottonin [1993: 99–100, jossa viitataan saman kirjoittajan aiempaan tutkimukseen Myers-Scotton 1992] mukaan kvanttorit, possessiivisuuden merkitsimet, tapaluokan ja aspektin merkitsimet sekä tarkenteet. [+kvantifikaatio]-ominaisuudelliset morfeemit ovat systeemimorfeemeja ja [-kvantifikaatio]-ominaisuudelliset morfeemit sisältömorfeemeja, jos niillä on ominaisuus [+temaattisen roolin määrittäjä] tai [+temaattisen roolin vastaanottaja]. Temaattiset roolit taas viittaavat verbien ja adpositioitten sekä niitten argumenttien välisiin suhteisiin. Tavallisesti verbin ominaisuus on [+temaattisen roolin määrittäjä] ja substantiivien [+temaattisen roolin vastaanottaja]; esimerkiksi transitiiiviverbillä eli temaattisen roolin määrittäjällä on kaksi argumenttia eli temaattisen roolin vastaanottajaa. Jos sanalta puuttuvat molemmat mainituista temaattisista rooleista, sana edustaa systeemimorfeemia. Taulukko 1 on peräisin pro gradu -tutkielmastani, ja se pyrkii havainnollistamaan systeemi- ja sisältö-morfeemien eroa.

TAULUKKO 1. Taulukkoon on koottu tyypillisiä systeemi- ja sisältömorfeemeja. Varsinainen jako perustuu Myers-Scottonin tutkimukseen [1993].

systemimorfeemit	sisältömorfeemit
kvanttorit	verbit yleisesti ottaen
possessiiviset morfeemit	adpositiot
aikamuodon ja aspektin merkitsimet	substantiivit
tarkenteet	pronominit yleisesti ottaen
komplementit	adjektiivit
subjekti-verbi-kongruenssi	
kopula	

’tehdä’-merkityksiset verbit	
ekspletiivit eli subjektin paikalla käytettävät ei-referentiaaliset pronominit	
joittenkin idiomien osat	

Matriisikielihypoteesiin kuuluu myös estohypoteesi, jonka mukaan matriisikieli estää upotetun kielen sisältömorfeemin esiintymisen, jos sisältömorfeemi ei täytä tiettyjä kongruenssiehtoja. Tämä tarkoittaa sitä, että matriisikieli estää upotetun kielen sisältömorfeemin esiintymisen siinä tapauksessa, että sama merkitys ilmaistaan upotetussa kielessä sisältömorfeemina ja matriisikielessä systeemimorfeemina. Esimerkiksi pronominaaliset ainekset voivat olla tällainen luokka, jonka ilmaisutavat vaihtelevat, vrt. persoonapronominit, persoonapäätteet ja omistusliitteet. Osa adpositioista lasketaan sisältömorfeemeiksi ja osa systeemimorfeemeiksi ominaisuuksiensa mukaan [Myers-Scotton 1993: 7, 84, 123–125].

Viimeinen matriisikielihypoteesin alahypoteesi on EL-saarekkeen laukaisuhypoteesi, joka on oikeastaan estohypoteesin jatke. Sen mukaan EL-saareke tulee laukaistuksi, jos lausumassa esiintyy estohypoteesin vastainen EL:n morfeemi [Myers-Scotton 1993: 7, 84]. Myers-Scotton on jaotellut oman aineistonsa perusteella komplementoijat (eli konjunktiot), possessiivadjektiivit ja adverbit systeemimorfeemeiksi. Se tarkoittaa sitä, että esiintyesssänsä ML-kielisessä puheessa EL-kielisen adverbien pitäisi aloittaa aina EL-saareke [Myers-Scotton 1993: 128–132]. Udmurtin aineisto puhuu erittäin kovaa kieltä sitä vastaan, että adverbit tai komplementoijat olisivat estohypoteesin kannalta systeemimorfeemeja, sillä kumpiakin on lainattu udmurtiin niin kuin hyvin moniin muihinkin Venäjällä puhuttaviin kieliin venäjältä. Näin ei pitäisi voida olla, jos pidetään lainaamista usein toistuvan koodinvaihdon tuloksena.

3.3. Paljaat muodot

EL + ML -sekakonstituenteissa esiintyy nk. paljaita muotoja, joita ei taivuteta mitenkään kummankaan kielen morfologian mukaisesti. Taivuttamattomia muotoja voi esiintyä luonnollisesti silloin, kun upotetun kielen kielioppi ei vaadi sanan taivuttamista, mutta niitä esiintyy muulloinkin. Tällöin niihin ei liitetä matriisikielen systeemi-morfeemeja, mihin eräs syy voi olla kongruenssin puute. Eräs tapa ratkaista ongelma on liittää paljaan muodon verbimorfologia apuverbinä toimivaan semanttisesti köyhään matriisikielen verbiin, joka esiintyy paljaan muodon yhteydessä [Myers-Scotton 1993: 112]. Udmurtissa käytetään yleisesti 'tehdä'-merkityksisiä *карыны-* ja *кариськыны-* verbejä venäläisten verbien perusmuotojen yhteydessä, esim. *отравлять карыны* 'myrkyttää' (myrkyttää_{ven.}INF tehdä.INF). Sanaliittoa taivutettaessa morfeemit liitetään vain matriisikielen 'tehdä'-verbiin: *отравлять каре* '(hän) myrkyttää'. Osa kyseisenlaisista yhdistelmistä on niin vakiintuneita, että ne ovat päässeet sanakirjoihin, mikä kuvaa koodinvaihdon ja sanojen lainaamisen jatkumoluonnetta.

4. Kielellisten kategorioitten hierarkia koodinvaihdossa

Seuraava esitys on peräisin Yaron Matrasilta [2009: 133]. Siihen hän on koonnut eri tutkijoitten saamia tuloksia siitä, mitkä kielelliset kategoriat edustuvat minkäkin kieliparin koodinvaihdossa useimmin ja mitkä harvimminkin. Kuvaajassa vasemmanpuoleisimpia kategorioita esiintyy kyseisen kieliparin koodinvaihdossa eniten. Oikealle mentäessä kategorioitten alttius esiintyä koodinvaihdossa laskee. Kunkin kategorialuettelon lopussa viitataan yksittäisiin tutkimuksiin.

Turkki–hollanti:

substantiivit > verbit > adverbit > adjektiivit, prepositiolausekkeet > konjunktiot > pronominit [Backus 1996].

Marokon arabia – hollanti:

substantiivit > adverbit > adjektiivit > konjunktiot > verbit > prepositiot > pronominit > numeraalit [Nortier 1990].

Suahili–englanti:

substantiivit > verbit > adjektiivit > adverbit > interjektiot > konjunktiot [Myers-Scotton 1993].

Elsassi–ranska:

substantiivit > tervehdykset, interjektiot, liitteet, faattiset merkitsimet > adverbit > verbit > adjektiivit > konjunktiot [Gardner-Chloros 1991].

(Juutalais)espanja–heprea

substantiivit > adverbit > adjektiivit > konjunktiot > verbilausekkeet > prepositiolausekkeet > pronominit, interrogatiivit > verbit [Berk-Seligson 1986].

Espanja–englanti:

substantiivilausekkeet > verbilausekkeet > adjektiivit [Pfaff 1979].

Espanja–englanti:

substantiivilausekkeet > verbilausekkeet, konjunktiot > adverbit > adjektiivit [Poplack 1980].

Marokon arabia – ranska:

substantiivit > adjektiivit > verbit > pronominit, adpositiot [Bentahila, Davies 1995].

Kuvaajasta nähdään, että adverbit ovat monien kieliparien osalta hierarkian kärkipäässä tai keskivaiheilla. Konjunktiotkin esiintyvät eräitten kieliparien hierarkian keskivaiheilla. Tämä viittaa siihen, että Myers-Scottonin tapa liittää kyseiset kategoriat systeemimorfeemien joukkoon ei ole universaali.

Substantiivien vahva asema hierarkian kärjessä johtuu siitä, että ne ovat myös tarkkuus- ja tietoisuushierarkian kärjessä [Backus 1996, viitattu lähteestä Matras 2009: 134]. Substantiiveilla nimetään uusia asioita ja viittauskohteeltansa ainutlaatuisia asioita. Sen sijaan esimerkiksi hierarkian häntäpäässä sijaitsevat pronominit ovat tarkkuushierarkiataansa alhaalla, koska ne eivät viittaa mihinkään tiettyyn tarkoitteeseen. Pronominien semanttiset piirteet eivät myöskään juuri eroa toisistaan eri kielissä [Matras 2009: 134].

Myers-Scottonin mukaan [1993: 144–146] todennäköisimpiä upotetun kielen saarekkeita ovat kaavamaiset ilmaiset, kuten idiomit. Sen jälkeen hierarkiassa tulevat muut ajan ja tavan ilmaiset, kvanttori-ilmaukset, ei-kvantoriaaliset ja ei-temporaaliset substantiivilausekkeet verbilausekkeen komplementtina, agenttisubstantiivilausekkeet ja

lopulta temaattisen roolin ja sijan määrääjät, kuten finiittiverbit taivutuksinensa. Huomattavaa on kuitenkin se, että aineistossani esiintyy runsaasti venäjän mukaan taivutettuja finiittiverbejäkin upotetun kielen saarekkeina.

5. Syitä koodinvaihtoon

5.1. Sosiohistoriallisia syitä koodinvaihtoon

Suurin osa maailman ihmisistä on monikielisiä, ja heistä kolmannes käyttää päivittäin useampaa kuin yhtä kieltä. Kontaktitilanteita aiheuttavat kansainvälistyminen ja muuttoliike. Ilmiön seurauksena puhujamäärältänsä pienet kielet ovat vaarassa kadota, mutta samalla syntyy uusia monikielisiä yhteisöjä. [Kalliokoski 2009a: 9]. Historiallisesti koodinvaihto on ollut pitkään normi monissa monikielisyissä kieliyhteisöissä. Nykyään sitä esiintyy yhä useammassa yhteisöissä, sillä erilaiset sosiohistorialliset syyt ovat johtaneet useisiin erilaisiin koodinvaihtotilanteisiin [Winford 2003: 101–102].

Neuvostoliiton aikana udmurtin kielen asema heikkeni. Vaikka udmurteilla oli sitä ennen ollut voimakkaita kielikontakteja bolgaarien, tataarien, baškiirien, marien ja venäläistenkin kanssa, vasta neuvostoaikana udmurtin kieli marginalisoitui. Mikään muu kieli ei ole uhannut udmurtin olemassaoloa. Nytemmin kaikki Udmurtian kaupungit ja kaupunkimaiset keskuksat ovat venäläistyneet, mutta maaseutu on jäänyt osin laajalti udmurtinkieliseksi [Bartens 2000: 14–24]. Nämä seikat ovat aiheuttaneet laajaa venäläistä vaikutusta udmurtissa. Monet udmurtia osaavat lapset oppivat esimerkiksi koulussa puhumaan tiettyistä asioista pelkästään venäjäksi, mikä edistää tilanteista koodinvaihtoa.

5.2. Sosiolingvistisiä syitä koodinvaihtoon

Koodinvaihdon ei oleteta tapahtuvan sattumalta, vaan siihen vaikuttavat eri tekijät monella kielen prosessoinnin tasolla. Koodinvaihtoon motivoivat vaikeudet tuoda mieleen yhden kielen korrektilt ilmaisut, diskurssin stilistiikka ja sen luova rakentaminen tai kielikohdalliset, keskustelun aikana heränneet assosiaatiot. Joissain tapauksissa

koodinvaihdon laukaisee yksi upotetun kielen sana. Yleinen koodinvaihdon laukaisija on idiomi. Kun toisessa kielessä on valmiina tapa ilmaista asia idiomaattisesti, osa sen merkityksestä voi kadota ilmausta käännettäessä. Upotetun kielen idiomi myös saattaa sisältää vivahteen, jota matriisikielen vastaava ilmaus ei sisällä. Toisinaan koodinvaihtajat saattavat sanoa samansisältöisen asian ensin upotetulla kielellä ja heti perään matriisikielillä korostaaksensa sanomaansa [Matras 2009: 105–106].

Koodinvaihtoa käytetään usein silloin, kun halutaan poiketa matriisikielisestä pääkerrontalinjasta. Upotetulla kielellä annetaan sivuhuomautuksia, selityksiä ja muita pääkerrontalinjaan kuulumattomia kommentteja. Tällöin koodinvaihdon aiheuttama kahden kielen välinen kontrasti jakaa ilmaukset kahteen kanssakäymisen luokkaan, joista kummallakin on oma päämääränsä: koodinvaihto jaksottaa kerrontaa [Matras 2009: 106].

5.3. Tilanteinen ja metaforinen koodinvaihto

Tilanteinen koodinvaihto on koodinvaihtoa, joka liittyy suoraan jokaisen kielen rooliin ja kielivalinnan soveltuvuuteen. Tilanteisia vaihtoja voivat aiheuttaa puheenaiheen muutokset, halu ottaa muita mukaan keskusteluun tai sulkea heitä ulos siitä tai sivullisten läsnäolo [Matras 2009: 114]. Koodinvaihdon avulla puhuja erottaa uuden informaation vanhasta, tekee painotuksia, erottaa topiikin subjektista ja suhteuttaa sanomansa asemaansa. Puhuja käynnistää koodinvaihdot rakentaaksensa ja laajentaaksensa puhehetkisen kontekstin ja jo sanotun asian suhdetta. Täten koodien välinen kontrasti luo ”merkityksellisen vastakkainasettelun”. Koodinvaihto ei tällöin johdu pelkästään tilanteesta ja kielten sosiaalisista rooleista [Gumperz 1982: 48–58].

Metaforinen koodinvaihto viittaa siihen ilmiöön, että käytetyillä kielillä on oma funktionsa paikallisessa kielenkäytössä. Kielen valinnan ja sosiaalisen kontekstin välillä on lähes yksikoikoinen suhde. Puhujat eivät yleensä ole järin tietoisia metaforisesta vaihtelusta, koska he keskittyvät saamaan sanomansa ymmärretyksi eivätkä omaan koodinvaihtoonsa [Gumperz 1982: 60–62]. Metaforinen koodinvaihto

ei liity puheenaiheeseen eikä muihin tilanteisiin, kielenulkoisiin seikkoihin. Sen sijaan se toimii kontekstualisointivihjeenä [Gumperz 1982: 97–99].

Koodinvaihtoa voidaan käyttää metakielellisiin tarkoituksiin. Lisäksi metakieleen vaihtaminen voi ilmaista epävarmuutta, erimielisyyttä, ironiaa, naurettavuutta ja topiikinvaihtoa. Tällöin puhujat käyttävät metakielenä usein itsellensä läheisempää ja henkilökohtaisempaa kieltä, kun taas argumentoinnin kielenä käytetään sitä kieltä, jolla on vahvempi asema julkisessa käytössä. [Chen 2007: 130–131, viitattu lähteestä Matras 2009: 124–125].

5.4. Kaksikielinen moodi

Joillekuille kaksikielisille jatkuva koodinvaihto on perustapaus. Monien psykososiaalisten ja kielellisten tekijöitten ohjaamana kaksikielisen on päätettävä, mitä kieltä tilanteessa täytyy käyttää ja kuinka paljon toista kieltä tarvitaan. Jos toista kieltä ei tarvita, sitä ei käytetä, mutta jos puhuja kokee tarvitsevansa toista kieltä, se aktivoituu. Toinen kieli aktivoituu näissä tilanteissa kuitenkin vähemmän kuin valittu pääkieli. Kaksikielisten kielten aktivoitumisastetta nimitetään kielimoodiksi [Grosjean 2001: 1–2].

Kaksikieliset ovat yleensä yksikielisessä moodissa keskustellessansa yksikielisten kanssa, koska silloin he eivät voi käyttää toista kieltä. Välimoodissa eli osin aktivoitussa kaksikielisessä moodissa he ovat keskustellessansa sellaisen ihmisen kanssa, joka ymmärtää toista kieltä mutta joko ei osaa sitä erityisen hyvin tai ei halua sekoitella kieliä. Täysin kaksikielisessä moodissa kaksikieliset ovat silloin, kun he puhuvat toisen kaksikielisen kanssa, jonka kanssa he kokevat olevan sopivaa vaihdella kieliä. Silloinkin toinen kieli on vähän vähemmän aktivoituna kuin pääkieli. Kaksikieliset voivat vaihtaa puheensa pääkieltä ja kaksikielisyydestä tilanteen mukaan [Grosjean 2001: 3–5].

Jos puhuja käy keskustelua tuntemattoman ihmisen kanssa, jota hän luulee yksikieliseksi, mutta käykin ilmi, että tämä on kaksikielinen, yksikielinen moodi voi helposti alkaa luisua kaksikielisen suuntaan.

Tällöin koodinvaihtoa alkaa tapahtua helpommin tai koko pääkieli voi vaihtua. Vaikka toinen kieli on pääsääntöisesti selvästi tulkittavissa kaksikielisen keskustelun pääkieleksi, on joitain poikkeustapauksia, joissa molemmat kielet ovat käytännössä yhtä aktivoituneita. Tällaisia ovat esimerkiksi simultaanitulkkauksitilanteet, joissa tulkin täytyy kuulla toista ja tuottaa toista kieltä yhtä aikaa. Toinen vastaava tilanne on nk. reseptiivinen kaksikielisyys eli tilanne, jossa toinen keskustelijoista käyttää aktiivisesti toista ja toinen toista kieltä. Tällöin kummankin tulee vastavuoroisesti aktivoida toinen kieli passiivisesti [Grosjean 2001: 7–8].

6. Koodinvaihtoa puheessa

Esimerkeissä on kolme riviä. Ensimmäisellä rivillä lukee se, mitä puhuja sanoo, udmurtin ja upotettujen kielten oikeinkirjoitusta mukaillen. Toisella rivillä on glossaus, jonka ei ole tarkoitus osua suoraan glossattavan sanan alle, sillä se veisi vielä enemmän tilaa; glossit ovat kuitenkin samassa järjestyksessä kuin ylimmän rivin sanat. Kolmannella rivillä on suomenkielinen käännös. Puheosuuksien edessä oleva numero 0–4 kertoo sen, kuka anonyymeistä informanteistani milloinkin puhuu, vai olenko se minä itse (0). Lihavoidut sanat ovat osa koodinvaihtoa. Myös kyseisten sanojen glossit on lihavoitu. Harvennus merkitsee erittäin korostettua koodinvaihtoa äänenpainoa muuttamalla. Hakasuluissa olevat kolme pistettä merkitsevät kohtaa, josta en saa selvää, muuten kolme pistettä merkitsevät sitä, että lausuma jää kesken. Glossien lyhenteet on kirjoitettu auki kohdassa Lyhenteet.

Aineistossani esiintyy niin yksisanaista, lauseittenvälistä kuin lauseensisäistäkin koodinvaihtoa. Nämä on syytä käsitellä erikseen, sillä kyse on niin erilaisista ilmiöistä, että kaikki tutkijat eivät ole suostuneet käsittelemään niitä *koodinvaihto*-termin alla tai eivät ole tunnistanee niitä koodinvaihdoiksi. Aloitan käsittelyn yksisanaisestä koodinvaihdosta, minkä jälkeen siirryn käsittelemään lauseittenvälistä koodinvaihtoa ja lopuksi lauseensisäistä koodinvaihtoa eli EL-saarekkeitä. Lauseittenväliseksi koodinvaihdoiksi katson tapaukset, joissa

selvästi erottuva lausemainen kokonaisuus sanotaan muulla kielellä kuin udmurtiksi. Lauseensisäinen koodinvaihto kattaa useampisanaiset jaksot, usein lausekkeet, jotka lausutaan muulla kielellä kuin udmurtiksi mutta jotka eivät kuitenkaan muodosta itsenäistä kokonaisuutta. Tällöin lausuma sisältää sekä udmurtin- että muunkielistä ainesta.

Olen poiminut kaikki esimerkit pro gradu -työstäni.

6.1. Yksisanainen koodinvaihto

Kuten edellä on käynyt ilmi, yksisanaisen koodinvaihdon ja ydinlainan välinen ero on jossain määrin tulkinnanvarainen². Osa tutkijoista ei pidä yksisanaisia upotetun kielen esiintymiä koodinvaihtona ollenkaan. Minä sen sijaan näen käyttämieni teorioitten valossa koodinvaihtoesiintymän ja lainasanan saman ilmiön eri vaiheina, jotka voi sijoittaa jatkumon päihin: koodinvaihto on lainaamisen ja ydinlainasanan vakiintumisen lähtökohta. Tältä vaiheelta välttyvät vain kulttuurilainat, jotka tavallisesti vakiintuvat kieleen suoraan. Esimerkkejä yksisanaisesta koodinvaihdosta edustavat aineistossani yksittäin ja korkeintaan kaksi kertaa esiintyvät upotetun kielen sanat. Jos sana esiintyy aineistossa vähintään kolme kertaa eri puhujilla, pidän sanaa lainasanana, jos taas vain kerran tai kaksi, sanaa on syytä pitää koodinvaihtona. Todellisuudessa näin suppean aineiston perusteella on hankala päätellä eri sanojen vakiintuneisuutta.

Tässä yksisanaisen koodinvaihdon katsauksessa keskityn enimmäkseen koodinvaihdossa esiintyvään predikaattiin. Predikaattien paljous on kiinnostavaa siksi, että predikaatti on lauseenjäsenistä keskeisin. Myers-Scottonin esittämän universaalien koodinvaihtohierarkian mukaan finiittiverbit eivät käytännössä voi osallistua koodinvaihtoon, koska ne sisältävät monia systeemimorfeemeiksi luokiteltavia morfeemeja. Aineistossani yksisanaisen koodinvaihdon tapausten joukossa predikaatteja esiintyy useita. Esitän osan niistä esimerkeissä (1–5). Lisää tapauksia ks. [Koivunen 2019].

---

² Käsittelen pro gradu -tutkielmassani [40–43] yksisanaisen koodinvaihdon ja lainasanaston välistä eroa.

(1)

1: *Ачим но удивляюсь.*

itse.1SG ja **ihmetellä.1SG.REFL**

’Minäkin ihmettelen.’

(2)

1: *Милям удмурт кылмы **отличается** ведь мукет диалектёсьсысь.*

me.GEN udmurtti kieli.PX1PL **erottaa.PRS.3SG.REFL** PART muu murre.PL.ELA

’Meidän udmurtin kielemmehän eroaa muista murteista.’

(3)

2: *Асьмелэсь ик **зависит**. Ми вераським ке, пинальёс вераськызы ке.*

itse.1PL.ABL PART **riippuu.PRS.3SG** me puhua.PST1.1PL jos lapsi.PL puhua.PST1.3PL jos

’Juuri meistä itsestämme se riippuu. Jos me puhumme, jos lapset puhuvat.’

(4)

2: *Азьло **отдыхаем**, шутэскиськом, сэре ужаськом.*

ensin **levätä.PRS.1PL** levätä.PRS.1PL sitten työskennellä.PRS.1PL

’Ensin lepäämme, lepäämme, sitten työskentelemme.’

(5)

4: *Адямиос али тоже ветло но отын **доплачивать** тыны кулэ, дыр.*

ihminen.PL nyt myös käydä.PRS.3PL ja siellä **maksaa.loppuun**. SUFF.INF täytyy kai

’Ihmiset käyvät nytkin, ja siellä kaiketi täytyy maksaa loppuun.’

Esimerkeissä (1–4) predikaattiverbejä on taivutettu venäjän kieliopin mukaan. Sen sijaan esimerkissä (5) venäläiseen infinitiivimuotoon on liitetty udmurttilainen kotoistussuffiksi ja infinitiivin tunnus.

Esimerkin (1) tapausta on hankala selittää. Kontekstissa puhuja 1 kertoo kylänsä olevan venäläinen ja käyttävänsä siitä syystä itsekin usein venäjää kotikielenä. Ehkä taustalla oleva ihmetys laukaisee hänen kaksikielisen moodinsa.

Esimerkissä (2) on puhe udmurtin murteista. Kielitieteellinen puheenaihe saattaa laukaista mahdollisesti tieteellisen täsmällisenä pidetyn venäjänkielisen predikaattiverbin. Muutoinkin lause pitäisi rakentaa eri tavalla, jos sen haluaisi ilmaista ilman koodinvaihtoa. Uhkana on nähdäkseni matriisikielen sisäinen kongruenssivirhe, joka tietyllä tapaa korjautuu koodinvaihdon ansiosta.

Esimerkissä (3) venäläisen predikaatin valinta voi johtua siitä yksinkertaisesta syystä, että udmurtissa ei ole täysin samansisältöistä sanaa. Esimerkiksi Udmurttilais-suomalainen sanakirja tuntee lemman *зависеть карыны* 'riippua, olla riippuvainen'. Venäjässä kyseisen verbin rektiona käytetään *om*-prepositiota ja genetiiviä, jonka rakenteen vastineena käytetään udmurtissa yleensä ablatiivia. Sitä on käytetty tässäkin. Informantti tosin ei käytä kotoistusapuverbiä vaan taivuttaa venäläistä verbiä sellaisenansa.

Esimerkissä (4) puhuja käyttää ensin venäjänkielistä predikaattia mutta ikään kuin korjaa sen heti perään udmurtinkieliseksi vastaava-merkityksiseksi sanaksi. Kyseessä voi olla tuottovirhe: venäjänkielinen sanamuoto tulee ehkä puhtaasti vahingossa, koska kaksikielisen puhujan molempien kielten kielentuottokoneisto on joka tapauksessa jatkuvasti käynnissä, vaikkakin upotetun kielen koneisto taka-alalla. Kyseessä voisi myös olla predikaatin korostaminen, mutta tässä kontekstissa se vaikuttaisi hieman omituiselta.

Esimerkissä (5) puhuja käyttää udmurttiin kotoistussuffiksin avulla adaptoitua venäläistä verbiä. Udmurtissakin toki on 'maksaa'-merkityksinen verbi, jota voisi käyttää tässä kontekstissa. Koodinvaihto johtunee siitä, että venäjän verbiin on liitettävissä prefiksi, niin kuin tässä on tehty. Sen avulla saadaan yhteen sanaan paljon merkityssisältöä. Sitä paitsi jos informantti olisi halunnut ilmaista saman asian kokonaan udmurtiksi, predikaattia olisi todennäköisesti seurannut adpositiolauseke, jonka tarve myös vaikuttaa laukaisevan koodinvaihdon helposti (ks. luku 6.3).

Myers-Scottonin (1993) systeemimorfeemiperiaatteen mukaan finiittiverbi systeemimorfeemienensa ei voi tulla matriisikielen ulkopuolelta. Se tarkoittaa sitä, että upotetun kielen finiittiverbin ei

pitäisi voida esiintyä ilman, että se on osa suurempaa EL-saarekettä. Kuten huomaamme, Myers-Scottonin esittämä universaali ei toimi udmurttilais-venäläisessä koodinvaihdossa. Esimerkin (5) tapaus on tässä kohtaa poikkeus, sillä siinä kaikki merkitsevät morfeemit ovat udmurtinkielisiä, vaikka verbi itsessään on venäjää, ts. tapaus noudattaa Myers-Scottonin esittämää sääntöä. Esimerkissä (5) on myös huomionarvoista, että puhuja on mukauttanut verbin udmurttiin kotoistussuffiksilla, vaikka myös paljas muoto olisi voinut tulla kyseeseen, etenkin kun kyseinen verbi on infinitiivissä eli ”perusmuodossa”.

Predikaatin lisäksi esiteltäköön tässä toinen upotetusta kielestä tullut ydinlauseenjäsened predikaatiivi eli kopulakomplementti. Esimerkissä (6) predikaatiivi on venäjää, vaikka muut sanat ovat udmurttia. Kontekstina on 70. voitonpäivän juhlallisuudet. Udmurtissakin on sanoja ’värikkään’ merkitykselle, mutta on mahdollista, että miettiesänsä voitonpäivää puhujalle tulee mieleen näkymä, jota voi parhaiten kuvata sanalla *красочный*. Kyseessä on kuitenkin eräs nimenomaan venäläisen (tosin myös valkovenäläisen) maailman suurimmista juhlista. Tässä tapauksessa ydinlauseenjäsenedin tuleminen upotetusta kielestä ei riko systeemimorfeemiperiaattia. Sanalla on ominaisuus [+temaattisen roolin vastaanottaja].

(6)

1: *Со туж красочный кулэ луыны, малы_ке_шуоно сизьымдон ар.*
se erittäin värikäs.M täytyy olla.INF koska 70 vuosi
’Siitä täytyy tulla erittäin värikäs, koska 70 vuotta.’

Erityisen hyvin malliin sopivat esimerkin (7) tapaiset koodinvaihtotapaukset, joissa yksisanaiseen koodinvaihtoon osallistuva upotetun kielen sana edustaa perifeeristä argumenttia eli adverbialia. Koodinvaihtoon osallistuva upotetun kielen sana on selvä sisältömorfeemi ja lauseenjäsennyksen kannalta perifeerisessä asemassa. Rehellisyyden nimissä on kuitenkin myönnettävä, että esimerkin (7) tapauksessa kyseessä saattaa olla myös vakiintunut lainasana puhujan murteessa

tai muussa epävirallisessa kielimuodossa. Tällöin kyseinen sana ei edustaisi koodinvaihtoa ensinkään.

(7)

2: *Милям буяло свёклаен.*

me.GEN värjätä.PRS.3PL **punajuuri**.INS

'Meillä värjätään punajuurella.'

6.2. Lauseittenvälinen koodinvaihto

Lauseittenväliseksi koodinvaihdoksi katson tapaukset, joissa esiintyy kokonaisen lausuman mittainen ei-udmurtinkielinen jakso. Sen ei tarvitse olla kokonainen repliikki, jos puhuja sanoo useamman lauseen peräkkäin. Lauseittenvälistä koodinvaihtoa käyttämällä pyritään usein herättämään huomiota, antamaan sivukommenteja tai poikkeamaan käynnissä olevasta keskustelusta.

(8)

0: *Умой. Мар тii малпаськоды?*

hyvä mikä te ajatella.PRS.2PL

'Hyvä. Mitä te ajattelette?'

4: *Мар карыны? Малпаськом?*

mikä tehdä.INF ajatella.PRS.1PL

'Mitä (pitää) tehdä? Ajattelemme?'

2: *Мы ещё в праздниках.*

me vielä PREP juhla.LOC.PL

'Olemme vielä juhliissa.' (= "Puhumme vieläkin juhlista.")

4: *Аа, мы ещё в праздниках.*

aa me vielä PREP juhla.LOC.PL

'Aa, olemme vielä juhliissa.'

1: *Вормон нунал сярысь.*

voitto päivä POSTP

'Voitonpäivästä.'

Esimerkin (8) kontekstista tulee tietää se, että informantti 4 oli juuri lopettanut henkilökohtaisen puhelun ja palannut keskusteluun. Olin itse (puhujana 0) aiemmin kysynyt kysymyksiä perinteisten

juhlien vietosta. Kun informantti 4 palasi keskusteluun, hän vastasi kysymykseeni tehden selväksi, ettei ole perillä keskustelunkulusta. Ikään kuin keskustelusta irrallisena huomautuksena informantti 2 toteaa informantille 4 venäjäksi, että puhumme yhä juhlista. Toisin sanoen esimerkin (8) tapauksessa koodinvaihto jäsentää keskustelua. Nauhoituksen perusteella myös vaikuttaa siltä, että informantit pyrkivät lausumaan nämä lausumat niin hiljaa, etteivät ne kuuluisi äänityksessä.

(9)

2: *Мм. Умой. Быдэс сразу. Мне сколько языков.*

mm hyvä koko heti **minä.DAT kuinka.paljon kieli.GEN.PL**

‘Mm. Hyvä. Kaikki heti. Paljonkohan kieliä minulle.’

1: *Полиглотъёс ми.*

monikielinen-PL me

‘Olemmekin monikielisiä.’

Esimerkin (9) kontekstissa koodinvaihtoa ei esiinny muualla kuin lihavoidussa informantin 2 lausumassa. Koodinvaihdon syynä lienee se, että informantti päivittelee monikielistä elämäänsä itsellensä, ikään kuin varsinaisen keskustelun ulkopuolella. Se tuottaa poikkeaman yleiseen kerrontalinjaan, minkä takia se on luontevaa ilmaista koodinvaihdon keinoin.

(10)

3: *Ленимся.*

laiskotella.PRS.1PL.REFL

‘Laiskottelemme.’

1: *Не ленимся.*

NEG laiskotella.PRS.1PL.REFL

‘Emme laiskottele.’

Esimerkin (10) kontekstissa on ollut puhe suomen kielen opiskelusta. Kieli on pysynyt udmurtina siihen asti, että informantti 3 toteaa, että opiskelijat laiskottelevat. Se lienee puolustus sille, etteivät he

puhu täysin sujuvaa suomea. 'Laiskotella' on helposti sanottavissa venäjäksi yhdellä sanalla. Mahdollisesti informantti 3 haluaa tokaisulansa provosoida ja herättää huomiota, mihin usein käytetään koodinvaihtoa. Lisäksi informantin 3 väite laukaisee myös informantin 1 koodinvaihdon, sillä väittäessään vastaan venäjänkieliseen toteamukseen hänen on helpointa kieltää toteamus venäjäksi eli lisätä vain kieltopartikkeli predikaatin eteen. Olisi erikoista, jos informantti 1 alkaisi rakentaa tässä kohtaa ilmaisuansa udmurtiksi, sillä hän vaihtaa muutenkin koodia varsin taajaan.

(11)

1: *Ну, поp кьльын мар_ке вера.*

no mari kieli.INS jokin sanoa.IMP.2SG

'No, sano jotain mariksi.'

3: *Поро кече!*

hyvä päivä

'Hyvää päivää!'

Esimerkki (11) edustaa aineistoni harvoja kohtia, joissa puhutaan jotain muuta kieltä kuin udmurtia tai venäjää. Kontekstissa informantti 3 on kertonut opiskelleensa jonkin aikaa Marin valtionyliopistossa ja oppineensa siellä marin kielen alkeita. Niinpä informantti 1 kehottaa tätä sanomaan jotain mariksi, ja niin tapahtuu. Tapaus on erittäin kontekstisidonnainen, sillä muista aiheista puhuttaessa informanttini tuskin sanoisivat mitään mariksi.

6.3. Lauseensisäinen koodinvaihto

Aineistoni perusteella näyttää siltä, että venäjänkieliset adposioliousekkeet siirtyvät helposti udmurtinkieliseen puheeseen. Osa niistä on koodinvaihtoon helposti osallistuvia kaavamaisia ilmaisuja mutta osa ei. Toinen huomiota herättävän usein koodinvaihdossa esiintyvä lauseketyyppi on genetiivimääritteinen NP, etenkin silloin kun sen merkitys on abstrakti. Kyse voi olla siitä, että informantit ovat tottuneet kuulemaan vertauskuvia ja metaforia jatkuvasti venäjäksi. Ehkä ajatuksena on se, että jos saman sanoo udmurtiksi,

kielikuva ei välttämättä aukea heti kuulijoille. Näin ollen vain vakiintuneet kielikuvat sanottaisiin udmurtiksi, kun taas uudet kieli-innovaatiot otettaisiin venäjämästä. Jos otaksumani pitää paikkansa, ilmiön voidaan olettaa köyhdyttävän udmurtin kieltä. Seuraavaksi esittelen muutamia aineistostani löytämiäni esimerkkejä lauseensisäisestä koodinvaihdosta; syvempää analyysiä voi lukea pro gradu -työstäni.

(12)

1: *А если тани кыче ке ... именно потано отчы за рубеж, именно со кыллы практика мар со соку умойгес лубысал.*

mutta jos näin jonkinlainen nimenomaan mennä.ulos.INF.NEC sinne **PREP raja.ACC** nimenomaan se kieli.DAT harjoitus mikä se sitten hyvä.COMP olla.COND

’Mutta jos näin jotenkin ... nimenomaan pitäisi mennä sinne ulkomaille, nimenomaan se kielen harjoittelu on sitä, mikä olisi sitten parempi.’

Esimerkissä (12) informantti 1 käyttää venäjänkielistä adpositio-lauseketta *за рубеж* merkityksessä ’ulkomaille’. Valinta on luonteva monessa mielessä: kyseessä on perifeerinen argumentti ja ilmaus *ulkomaille* viittaa väistämättä melko uuteen ajattelutapaan, ts. siihen, että on omia maita ja vieraita maita, joita erottaa toisistansa hallinnollinen raja. Udmurtiksi voisi ilmaista saman asian niin ikään adpositio-lausekkeella *кунгож сьöры*, mutta on hyvin mahdollista, että *за рубеж* on vakiintunut syvälle informantin 1 venäläistyneen kylän kielimuotoon.

(13)

2: *Кыл дышетыны.*

kieli oppia.INF

’Oppiaksemme kieltä.’

1: *Тодматскыны, ну, фингёслэн ...*

tutustua.INF no suomalainen.PL.GEN

’Tutustuaksemme suomalaisten ...’

2: *Культураенызы.*
kulttuuri.INS.PX3PL
'Kulttuuriin.'

1: *Культураенызы и ... с носителями языка. Вераськыны.*
kulttuuri.INS.PX3PL ja PREP kantaja.INS.PL kieli.GEN.SG puhua.INF
'Kulttuuriin ja ... äidinkielisten puhujien kanssa. Puhua.'

Esimerkissä (13) informantit 1 ja 2 perustelevat, miksi haluaisivat lähteä Suomeen. Informantti 1 sanoo haluavansa tutustua suomalaisten kulttuuriin ja *с носителями языка*. Ilmaus on hankala kääntää monille kielille, minkä takia venäläisen ilmaisun käyttö on odotuksenmukainen valinta. Huomiota kiinnittää kuitenkin se, että koko lauseke sanotaan venäjäksi. Ilmaus *носитель языка* on kiteytynyt ja tarkoittaa suunnilleen 'äidinkielistä tai äidinkielen tasolla olevaa kielenkäyttäjää', kirjaimellisesti "kielen kantajaa". Esimerkin tapaus sisältää sekä genetiivimääritteellisen NP:n että adpositiorakenteen, joista molemmat vaikuttavat olevan erityisen alttiita koodinvaihdolle.

(14)

1: *Мон мыйнїсько десятого, ой, одинадцатого июля мон татысь пото ини. Тринадцатого августа, ой, июля мон уже ... въезжаю ... в Финляндию.*

minä mennä.PRS.ISG kymmenes.GEN.SG oi yhdestoista.GEN.SG heinäkuu.GEN.SG minä täältä mennä.ulos.FUT.ISG jo kolmastoista.GEN.SG elokuu.GEN.SG oi heinäkuu.GEN.SG minä jo PREF.mennä.ITER.PRS.ISG PREP Suomi.ACC.SG

'Minä menen kymmenentenä, oi, yhdentenätoista heinäkuuta minä täältä lähdän jo. Kolmantenatoista elokuuta, oi, heinäkuuta minä jo ... menen ... Suomeen.'

Esimerkissä (14) esiintyy paljon koodinvaihtoa. Upotetun kielen vakiintuneina ilmaisuina kaikki päivämäärät sanotaan venäjäksi venäjän kielioppia noudattaen. Nekin ovat eräänlaisia genetiivirakenteita.

Päivämäärien lisäksi adpositiolauseke *в Финляндию* on tullut venäjstä, mikä ei ole täysin odotuksenvastaista. Sen sijaan sitä edeltävä predikaattiverbi on erikoinen, sillä sekin tulee suoraan venäjstä. Voisi ajatella adpositiolausekkeen preposition laukaisevan verbiprefiksin *въезжаю*-sanaan, mutta sanajärjestys ei tue ajatusta. Vaikuttaa siltä, että kyseessä on predikaatin ja paikanadverbiaalin sisältävä yhtenäinen EL-saareke siitä huolimatta, että puhuja pitää tauon saarekkeen keskellä. Mahdollisesti edellä lausutut venäläiset päivämäärät ovat saaneet informantin kaksikielisen moodin taas käynnistymään.

(15)

4: *Мон ой вала. Умой ветлыны an der Rast тырыны, но мон дугдй отчы ветлэмысь.*

minä NEG.PST1.1SG ymmärtää.CNG hyvä käydä.INF **PREP ART.DAT välitunti** maksaa.INF mutta minä lakata.PST1.1SG sinne käydä.PTCP.ELA

'En ymmärtänyt. Hyvä olisi mennä maksamaan välitunnilla, mutta lakkasin käymästä siellä.'

Esimerkissä (15) esiintyy aineistoni toinen koodinvaihtotapaus, jossa upotettuna kielenä ei ole venäjä. Tässä esimerkissä se on saksa, ja senkin on laukaissut erityisen spesifi konteksti. Informantti 4 kertoo siitä, miten hän opiskeli jonkin aikaa saksaa mutta jätti sen kesken, koska ei ymmärtänyt, että kurssin olisi voinut maksaa välitunnilla. Tässä esimerkissä 'välitunnilla' sanotaan saksaksi, eikä siinä ole mitään ongelmaa, koska kyseessä on perifeerinen argumentti, joka ei voi vahingoittaa udmurtin kongruenssisääntöjä, nimittäin taas adpositiolauseke.

(16)

1: *Азьло, азьлогес бен. Ну, десять лет назад, может, о-о, туж потэ вал тани одно [...] шуэ Юля, Шарканысь со ке, магазинэ со потйз вал и шуэ, нянь мыным кулэ шуыса, о-о. Мар_ке_но басьтэ вьлэм и со*

вуиз продавец шуэ: " Г о в о р и п о - р у с с к и ", ну, акцентэз ик прямо удмуртский акцент-о ведь со. Со зуч сямен старається солы вераны "говори по-русски" шуыса и типа ...

aiemmin aiemmin.GEN kyllä no **kymmenen vuotta POSTP** voi.olla joo erittäin mennä.ulos.PRS.3SG olla.PST1 näin ehdottomasti sanoa.PRS.3SG Julja Šarkan.ELA hän jos kauppa.ILL hän mennä.ulos.PST1.3SG olla.PST1 ja sanoa.PRS.3SG leipä minä.DAT täytyy että joo jokin ostaa.PRS.3SG olla.PST2 ja hän saapua.PST1.3SG myyjä sanoa.PRS.3SG **"puhua.IMP.2SG venäjäksi"**, no aksentti.PX3SG PART suoraan **udmurtilainen.M aksentti.Q PART** se hän venäläinen tapa.INS yrittää.PRS.3SG.REFL hän.DAT sanoa.INF puhua.IMP.2SG venäjäksi sanoa.GER ja niinku

’Aiemmin kyllä. No, kymmenen vuotta sitten, voi olla, joo, todella vaikutti siltä ehdottomasti [...] sanoo Julja, Šarkanista hän on, meni kauppaan ja sanoo, että tarvitsen leipää, joo. Osti jotakin ja saapui, myyjä sanoo: ”Puhu venäjää”, no, aksenttinsa on ihan udmurtilainen aksentti. Hän yrittää venäjäksi hänelle sanoa: ”Puhu venäjää” ja niinku ...’

2: **"Я не понимаю."**

minä NEG ymmärtää.PRS.1SG

””Minä en ymmärrä.””

1: **"Я вас не понимаю"** шуыса. *Вот. А хотя кылійське, что со удмурт.*

minä te.ACC NEG ymmärtää.PRS.1SG sanoa.GER niin ja vaikka kuuluu.PRS.3SG että hän udmurtti

””Minä en ymmärrä teitä” sanoen. Niin. Ja vaikka kuuluu, että hän on udmurtti.’

Esimerkissä (16) on kyse referoinnista, jota esiintyy tässä neutraalina ja korostettuna. Korostetun koodinvaihdon olen merkinnyt harvennuksella. Tällöin puhuja on madaltanut äänensä perustaajuutta ja hidastanut puhenopeuttansa luodaksensa sellaisen vaikutelman, että puhuu jonkun toisen äänellä. Informantti 1 aloittaa kertomuksen, johon informantti 2 liittyy korostetulla koodinvaihdolla. Koodinvaihdon funktio on selvä, sillä puhujat pyrkivät ”pseudosanatarkkaan” toisintoon

siitä, mitä kaupan myyjä on sanonut. Tällä tarkoitan sitä, että myyjä tuskin on oikeasti puhunut yhtä hitaasti, yhtä matalalta ja yhtä voimakkaalla udmurttilaisella korostuksella kuin referoijat antavat ymmärtää. Koska kyseiset koodinvaihtotapaukset ovat irrallisia lausumia, ne eivät voi vahingoittaa matriisikielen kongruenssisääntöjä.

Toinen merkillepantava koodinvaihtotapaus tässä esimerkissä on informantin 1 käyttämä venäläinen adjektiivimääritteellinen NP *удмуртский акцент*. Siitä saataisiin hyvin pienellä vaivalla kelpo NP udmurtiksi: *удмурт акцент*. Vaikuttaa siltä, että puhuja on puhunut aiheesta enimmäkseen venäjäksi, mahdollisesti lähinnä yliopistossa. Sieltä se tulisi ikään kuin terminomaisesti udmurtinkielisen puheen sekaan. Samasta todistaa aineistossani esiintyvät *финский язык* -tyyppiset NP:t. Ne viittaavat aina suomen kieleen oppiaineena, muussa tapauksessa 'suomen kieli' on udmurttilaisittain *фин³ кыл*. Informantilla 1 esiintyy enemmänkin koodinvaihtoa: jälleen adpositiolauseke sekä upotetun kielen mukaisesti taivutettu predikaattiverbi. Näitä ilmiöitä olen käsitellyt ylempänä.

(17)

4: *Ми чошен праздникёс ортчытиськом, день рождения, природэ потаськом шутэскыны, тыршиськом котьку оз-огмылы юрттыны.*

me yhdessä juhla.PL viettää.PRS.1PL päivä syntymä(.GEN).PL.ACC luonto.ILL mennä.PRS.1PL levätä.INF yrittää.PRS.1PL aina yksi=yksi. PX1PL.DAT auttaa.INF

'Me vietämme yhdessä juhlia, syntymäpäiviä, menemme luontoon leppämään, yritämme aina auttaa toisiamme.'

---

³ Sanan kirjoitusasu vaihtelee. Käytössä on myös muoto *финн*. Itse suosin *фин*-muotoa siksi, että pyrin välttämään ns. väärinkirjoitussääntöjä; ei ole mitään perustetta kirjoittaa sanan loppuun geminaattaa paitsi venäjän malli.

Esimerkissä (17) näkyy objektina toimiva venäläinen genetiivirakenne. Sitä on taivutettu erityisen kiinnostavasti. Venäjässä, toisin kuin udmurtissa, genetiivimäärite tulee tavallisesti pääsanansa jälkeen. Vaikuttaa siltä, että venäjän ilmaus *день рождения* on niin vakiintunut kokonaisuus, että se käsitetään perusmuodoksi. Udmurttilaiset morfologiset tunnukset liittyvät genetiivimääritteeseen, niin kuin se olisi nominatiivi: yleensä *ия-* ja *ие-*päätteisistä (laina)sanoista putoaa lopun *я* tai *е* pois taivutettaessa sanaa. Koska venäjän sanan *рождение* yksikön genetiivi on *рождения*, molemmista muodoista putoaisivat joka tapauksessa viimeiset äänneet pois, kun sanamuotoa taivutetaan udmurtiksi. Siksi tiukan morfologisin perustein ei päästä selvyYTEEN siitä, onko kyseessä paljas muoto eli nominatiivi vai venäjän kieliopin mukainen genetiivi. Jos kyseessä olisi sittenkin paljas muoto, Myers-Scottonin morfeemijärjestysperiaate ei toimisi, mikä saa minut uskomaan erittäin vahvasti, että taustalla on nimenomaan venäjän genetiivi eikä nominatiivi. En pitäisi mahdollmana, että *день рождения* olisi vakiintunut udmurttiin. Tällöin kyseessä on moniosainen erikoislaina, ja sen taivutus tämän esimerkin tapaisesti olisikin odotuksenmukaista.

7. Johtopäätöksiä

Tässä artikkelissa olen esitellyt koodinvaihdon teoriaa Carol Myers-Scottonin tutkimuksen [1993] perusteella ja soveltanut sitä udmurttilais-venäläiseen koodinvaihtoon. Tulosten perusteella vaikuttaa siltä, että Myers-Scottonin esittämistä universaaleista suurin osa pätee myös udmurttilais-venäläisessä koodinvaihdossa, mutta aineistossani esiintyy myös matriisikielikehysmalliin sopimattomia koodinvaihtotapauksia. Etenkin venäläisten ja venäjäksi taivutettujen predikaattiverbien yleinen esiintyminen yksisanaisessa koodinvaihdossa sotii mallia vastaan. Tilanne on sama myös adverbien ja konjunktioiden osalta mutta sillä erotuksella, että niitä on pidettävä jo lainasanoja, koska ne ovat niin vakiintuneita. Adverbit ja konjunktiot ovatkin siinä

mielessä luontevampia koodinvaihtoon osallistujia, että niitä ei juuri tarvitse taivuttaa. Sen sijaan verbi vaatii paljon morfologiaa yhteytensä. Udmurtinpuhujan ei myöskään olisi välttämätöntä taivuttaa venäläisiä verbejä venäjän morfologian mukaisesti, koska udmurtissa on käytössä sekä kotoistussuffiksi, joka liittyy venäläisen verbin infinitiivimuotoon, että ”paljaan muodon” (eli infinitiivimuodon) perään liitettävä kotoistusapuverbi.

Kaikkein yleisintä koodinvaihto näyttäisi olevan perifeerisissä argumenteissa eli adverbiaaleissa. Se ei ole yllättävää, sillä perifeeriset argumentit eivät ole lauseen ydinjäseniä eivätkä näin ollen riko matriisi-kielen kongruenssisääntöjä. Näitten seasta korostuvat adpositiolausekkeet. Toinen silmiinpistävä koodinvaihtotapausryhmä ovat genetiivimääritteen sisältävät NP:t. Ne toimivat monien lauseenjäsenten asemassa. Paljaat muodot ovat harvinaisia.

Lauseittenvälisen koodinvaihdon funktiot tuntuvat usein selviltä. Puhuja haluaa kieltä vaihtamalla tehdä selväksi poikkeaman pääkerontalinjasta. Jos kyseessä on huomio jostakin asiasta, joka ei suoraan liity puheena olevaan aiheeseen tai jonkinlainen irrallinen lisäys, se sanotaan usein venäjäksi. Myös provosointi ja muunlainen huomionherättäminen näyttää onnistuvan koodinvaihdon avulla.

Lyhenteet / Сокращения

1 ensimmäinen persoona; 2 toinen persoona; 3 kolmas persoona; ABL ablatiivi; ACC akkusatiivi; ART artikkeli; CNG konnegatiivi; COMP komparatiivi; DAT datiiivi; ELA elatiivi; FUT futuuri; GEN genetiivi; GER gerundi; ILL illatiivi; IMP imperatiivi; INF infinitiivi; INF.NEC nesessiivinen infinitiivi; INS instrumentaali; LOC lokatiivi; M maskuliini; NEG kielto; PART partikkeli; PL monikko; POSTP postpositio; PREF prefiksi; PREP prepositio; PRO prolatiivi; PRS preesens; PST määrittelemätön mennyt aika; PST1 ensimmäinen preteriti; PST2 toinen preteriti; PTCP partisiippi; PX possessiivisuffiksi; Q kysymyspartikkeli; REFL refleksiivi; SG yksikkö; SUFF kotoistussuffiksi.

Список использованной литературы и источников

Гаврилова В. Г. Марийско-русский билингвизм: переключение и смешение кодов / В. Г. Гаврилова. – Йошкар-Ола: Марийский гос. ун-т, 2014. – 211 с.

Backus A. Two in one. Bilingual speech of Turkish immigrants in the Netherlands / A. Backus. – Tilburg: Tilburg University Press, 1996. – 414 p.

Bartens R. Permiläisten kielten rakenne ja kehitys / R. Bartens // SUS. – Helsinki, 2000. – 372 s.

Bentahila A., Davies E. E. Patterns of code-switching and patterns of language contact / A. Bentahila, E. E. Davies // *Lingua* 96. – 1995. – P. 75–93.

Berk-Seligson S. Linguistic constraints on intra-sentential code-switching: A study of Spanish/Hebrew bilingualism / S. Berk-Seligson // *Language in Society* 15. – 1986. – P. 313–348.

Chen H. Code-switching in conversation: a case study from Taiwan / H. Chen. Unpublished PhD. Dissertation. – Manchester: University of Manchester, 2007. – 213 p.

Gardner-Chloros P. Language selection and switching in Strasbourg / P. Gardner-Chloros. – New York: Oxford University Press, 1991. – 218 p.

Grosjean F. The bilingual's language modes. One mind, two languages / F. Grosjean // *Bilingual language processing*, Edit. Nicol, J. L. Blackwell. – Oxford, 2001. – P. 1–22.

Gumperz J. Discourse strategies. Transferred to digital printing 2002 / J. Gumperz. – Cambridge: Cambridge University Press, 1982.

Haspelmath M. Lexical borrowing: Concepts and issues / M. Haspelmath // *Loanwords in the World's Languages. A Comparative Handbook*. Edit. Haspelmath, Martin; Tadmor, Uri. De Gruyter Mouton. – Berlin, 2009. – P. 35–54.

Kalliokoski 2009a – *Kalliokoski J.* Tutkimuskohteena monikielisyys ja kielten kohtaaminen // *Kielet kohtaavat*. Toim. Kalliokoski, Jyrki; Kotilainen, Lari; Pahta, Päivi. Tietolipas 227. SKS. – Helsinki, 2009.

Kalliokoski 2009b – *Kalliokoski J.* Koodinvaihto ja kielitaito // *Kielet kohtaavat*. Toim. Kalliokoski, Jyrki; Kotilainen, Lari; Pahta, Päivi. Tietolipas 227. SKS. – Helsinki, 2009.

Koivunen T. Venäläisen sanaston ja koodinvaihdon lainalaisuuksia udmurtinkielisessä puheessa. Pro gradu -tutkielma / T. Koivunen [Электронный ресурс]. 2019. – URL: <https://www.utupub.fi/handle/10024/143702/browse?type=author&value=Koivunen%2C+Tomi> (дата обращения: 22.10.2020).

Kovács M. Koodinvaihto ja kielioppi // Kielet kohtaavat. Toim. Kalliokoski, Jyrki; Kotilainen, Lari; Pahta, Päivi. Tietolipas 227. SKS. – Helsinki, 2009.

Matras Y. Language Contact / Y. Matras. – Cambridge: Cambridge University Press, 2009.

Muysken P. Bilingual speech. A typology of code-mixing / P. Muysken. – Cambridge: Cambridge University Press, 2000.

Myers-Scotton C. Duelling Languages: Grammatical Structure in Codeswitching / C. Myers-Scotton. – Oxford: Oxford University Press, 1993.

Myers-Scotton C. Comparing codeswitching and borrowing / C. Myers-Scotton // Journal of Multilingual and Multicultural Development. Special Issue. Codeswitching. Vol 13/1–2. – Clevedon: Multilingual Matters, 1992. – P. 19–39.

Nortier J. Dutch/Moroccan Arabic code-switching among young Moroccans in the Netherlands / J. Nortier. – Dordrecht: Foris, 1990.

Nurmi A. Kielikontaktien vaikutus englannin kieleen // Kielet kohtaavat. Toim. Kalliokoski, Jyrki; Kotilainen, Lari; Pahta, Päivi. Tietolipas 227. SKS. – Helsinki, 2009.

Pfaff C. Constraints on language mixing: intrasentential code-switching and borrowing in Spanish/English / C. Pfaff // Language 55. – 1979. – P. 291–318.

Poplack S. Sometimes I'll start a sentence in Spanish y termino en español / S. Poplack // Linguistics 18. – 1980. – P. 581–618.

Udmurttilais-suomalainen sanakirja = Удмурт-финн кылсузъет. Toim. Maksimov, Sergej; Danilov, Vadim; Saarinen, Sirkka. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 79. – Turku, 2008. – 668 s.

Winford D. An Introduction to Contact Linguistics / D. Winford. – Oxford: Blackwell Publishing Ltd, 2003.